

ՔՆՆԱԴԱՍՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Տասնըրկնգ էջերու մէջ հեղինակը կը ներկայացնէ՝ 1⁰ ընդհանուր նկատողութիւններ կրօնական տրամայի մասին, և կապին՝ որ կը կապէ Polyeucteը Corneille-ի միւս ողբերգութեանց, 2⁰ գիտողութիւններ գծուարութեանց վրայ որ կը մատուցանէ դարձածութիւնը քրիստոնէական ըստ քանչեւիքին, 660րդի ձեւին տակ, թատերական երկի մը մէջ, 3⁰ վերլուծում մը գործողութեան և նկարագրներու, 4⁰ Polyeucte-ի պատմութիւն մը, և վերջապէս 5⁰ անձնական մեկնութիւն մը ողբերգութեան, պահմանուած քանդակելու անոր իսկական արժէքը: Դերիժ սկիզբէն քննադատը կը մտադրէ բանաձեւել ողբերգութեան կեդրոնական գաղափարը՝ անպայար ուսումնասիրելով դիւցազնութիւնը իր բոլոր կերպարանքներուն տակ, ան (Corneille) հասնելու էր ինքն իրեն պատկերելու բանաստեղծի դիւցազնութիւնը, ա՛յն որ կը զօնէ բովանդակ իր էութիւնը գաղափարի մը համար: Այս դիւցազնութիւնը մարտիրոսութիւնն է Ան յղացաւ Polyeucte-ը իրր հռչակաւոր նիւթ տարածելու ամբողջ իր լոյսին մէջ ինչ որ մարդկային հոգին, հմայուած և հրապուրուած երկնային կիրքով մը, կրնայ պայծառացնել իրր ուժ, բարոյական կորով, յամառութիւն բարեքի մէջ, անյաղթ գիմադրութիւն, պարզ վեհութիւն գոհաբերումի մէջ:

Փափաքելով ներկայացնել բացարձակ դիւցազնութիւնը, Corneille ընտրեց կրօնական նիւթ մը, քրիստոնէական այս նիւթը անգամ մը ընտրուած, հրաշքին գործածութիւնը բնականօրէն կը ներկայանար երկնային Շնորհի ձեւին տակ, որուն մասին ա՛յնքան խօսեցան XVII^{րդ} դարուն: Եւ զքրիստոնէական հրաշալիքին այս գործածութիւնը կը ներմուծէր ողբերգութեան մէջ անբանաւորը և մարդկայնօրէն ան-

բացատրելին, այսպէս աւելի մեծցնելով ձեռնարկին գծուարութիւնները:

Յսկէն կը պարզէ յետոյ, ամփոփ այլ ամբողջ, գործողութեան գնացքը եւ կը ծանրանայ նկարագրներուն վրայ, "Polyeucte-ին նկարագրները կը կապեն աստիճան մը որուն ստորտը կը գտնուի Féliz, կատարը՝ Polyeucte, և որ կ'երթայ ամենէն բիրտ և ամենէն անկեղծ եսասէր շահէն, մինչև ամբողջական և բացարձակ բացակայութիւնը ամէն երկրային շահի, նոյն իսկ ամենէն օպերան: Այս նկարագրներէն, քննադատը մեկի կու տայ նկարագրութիւն մը չափաւոր և երանգաւոր նոյնատեմ, նշանաւոր՝ ճշգրտութեամբ և խորութեամբ:

Կ'անցնի յետոյ պարզումին տարբեր կերպերուն որով Polyeucte հասկցուած է քննադատէն և հանրութիւնէն ժամանակի ընթացքին: Այս պատմականը կատարուած է, մեզ տրամադիր ընկելու նպատակաւ լաւագոյնս հասկնալու իրական իմաստը ողբերգութեան:

XVII^{րդ} և XVIII^{րդ} դարերուն, մարդոց ուշադրութիւնը և յարգանքը կապուեցաւ տրամային որուն խորքն է Pauline-ը, այսինքն ասոր տրամական վիճակին, Sévère-ին, զոր նէ կը սիրէ և Polyeucte-ին որ իր աւաւանդէր, զոր կը սիրէ քիչ մը, որուն վրա՛ կը հիանայ աւելի ևս աւելի մինչև գայն, խորապէս սիրելը ի հեճուկս իր հին ունի:

XIX^{րդ} դարուն աւելի կը մերձենան մարդիկ ողբերգութեան իրական բացատրութեան, վերադարձնելով տրամին, որուն խորքը Polyeucte-ն է. — (Polyeucte գոհաբերող իր սիրտը իր Աստուածին) — իր կարեւորութիւնը, ինչ որ ճիշտ է, բայց նկատելով իրրէ, միակ շահեկանը կտորին, ինչ որ անկասկած չափազանցուած է:

Այս կերպով քննադատը տարուած է առաջնորդելու ողբերգութեան անձնական բացատրութիւն մը, որ կը հաշտեցնէ միւս երկուքը, ընդգրկելով երկուքն ալ, ձուլելով մին միւսին մէջ, կա՛յ, ևս բնական, իրապէս կրկու տարբեր գործողութիւններ, երկու տրամ հետեւաբար, Polyeucte-ին մէջ, կը հարցնէ ինքզինքին: Եւ գիտէ, տեսանք այդ, թէ ընդունելու այս բացատրութիւնը, պիտի նշանակէր յայտարարել

ողբերգութիւնը տկար, որովհետեւ Միւլ-բիւկը հիմնական օրէնքն է ամէն արուեստի, ինչպէս ամէն գեղեցիկ երկիր։ Իրապէս երկու գործողութիւն կա՞յ. — «՛՛, միայն մէկ հատ կայ, կայ երկու վիճակ, որոնք կ'ազդեն իրարու վրայ, կը կազմեն միակ գործողութիւն մը՝ ուզի՞ր զացող իր միակ նպատակին։ Իրարու վրայ ճնշող այս երկու վիճակներուն կապը և զսպանակը Pauline-ն է»։

Ի՞նչ ձեւով այս երկու վիճակները իրարու կը կապուին Pauline-ի միջնորդութեամբ,

“Polyeucte-ը, Pauline-ին ներշնչած սիրով, գայն կը մղէ զոռոգութեան, և անոր միջնորդաւ Sévère-ը՝ վեհանձնութեան, և Sévère-ով Felix-ը՝ ուշացած զլղումի. ան իրեն կը քաշէ բովանդակ տրաման, կը տանի գայն իր լուծումին՝ յուզեալ և զարմացեալ երկրպագութիւնը՝ կտորին բոլոր անձերուն, բաց գերեզմանին առջև հաւատարմարարիւսի մը»։

Այսպէս բացատրելի է ետք, զուտ մարդկային տեսակէտէն, ողբերգութեան ճշմարիտ նշանակութիւնը, քննադատը կը ցուցնէ թէ ինչպէ՞ս, միջամտել տալով աստուածային շնորհը, նկատելով գայն իր տրամական զսպանակ, զոհացուած մտքին կը միանայ հրապարուած երեւակայութիւնը, ինչպէս այս խորհրդաւոր կարողութիւնը մեզ կը յուզէ և կը ցնցէ այնքա՞ն որ, նոյն իսկ առանց իր միջամտութեան, մենք լրիւ համոզուած ենք թէ՛ նկարագիրներու ճշմարտութեան, և գործողութեանց տրամաբանութեան։

Այս կերպով, Ծակէն մեզի հասցուց, իր լրումին մէջ, սքանչելի գտնողականութիւնը Corneille-ին՝ մեզի ուժգին զգացնել տուաւ միակ գեղեցկութիւնը այս ողբերգութեան։

Ի՞նչ է լապտերով մը հարցին խորը, ինչպէս կ'ըսէր գեղեցիկ մարդիգուհի մը, և լուսաւորած անոր բոլոր անկիւնները, բոլոր զագտնի և անխոյզ ծալքերը։ Անոր համար իրաւունք ունի հղարկացնելու՝

«Կը բաւէ ըլլալ իրապէս և զգաստ քննադատ մը զգալու համար թէ ի՞նչ ուժ ունի անման այս ստեղծագործութիւնը, այնքա՞ն պարզ, որ իր անշնան կողմիւրով իսկ կը շարունակ արդէն շրջան մը զգուշա-

ւոր՝ կրօնական զգացումի գործածութեան թատրոնի մէջ, այնքա՞ն հմտալից ու խորունկ, որ հարկ եղաւ մեր ժամանակուայ կրօնական պատմութեան տմբողջ գիտութեան, լուծ թափանցելու համար Polyeucte-ի այս մեծ գիրին ճշմարտութեան, լաւ իմանալու անոր որ քրիստոնէական գաղափարն է հակադրուած իմաստասիրութեան լուսաւորեալ ողջմտութեան (Sévère), աշխարհիկ շահերուն (Felix), բնատնիքի գաղափարներուն (Pauline)։ Քրիստոնէութեան հաստատական ամբողջ պատմութիւն մը կայ այս տրամին մէջ . . . չկայ թերեւ տրամ մը որ իր շուրջ բանայ խորոնկ հեռանկարներ, թափանցէ աւելի հեռուն մարդկային հոգիին մէջ քան այս տրաման»։

Այս օրինակով կարելի եղաւ իմանալ կերպը՝ որով Ծակէն կ'ըմբռնէ և կը գործադրէ այն քննադատութիւնը զոր անուանեցինք գեղագիտական և զոր կարելի պիտի ըլլար կոչել գրական, նուազ յաւանդուածութեամբ։ Երկը միայն զինք կը շահագրգռէ։ Կը վերաւորէ գայն, անկէ կը հանէ հիմնական գաղափարը, նկատի կ'առնէ արուեստագէտին կողմէ գործածուած միջոցները ի գործ դնելու համար այս գաղափարը։ Ուշադիր է հանելու, երեւան բերելու ինչ որ կը կազմէ երկին միութիւնը, հոն ուր ան գոյութիւն ունի, կամ ցուցնելու անոր բացակայութեան վրայ, հոն ուր ան կը պակսի, կը ջնան վերջապէս ի լոյս բերել երկին տարողութիւնը և ճշտել իր շարքը հեղինակին գրութիւններուն ամբողջութեանը մէջ, և գրականութեան շրջանակին մէջ։

Այս մեթոդը լաւ է։ Մեզի համար քիչ մը փոփոխութիւն կ'ըլլայ ան բոլոր անշնան և անաղնիւ ծա շաղփաղկաքններէ՝ գրագէտներու կրօնքին վրայ, որ մեզի առատօրէն կը բաշխէ կենսագիր-քննադատներու որոշ գպրոց մը, ծնունդ առած, թերեւս, Saint-Beuve-էն բայց անշնորհութեամբ գործածող անոր մեթոդը, որ ըստ ինքեան նենգ է և անխորհրդապահ, Ան կը հանգչեցնէ նաեւ մեզ բոլոր գիտական կարծեցիակ բացատրութիւններէն, որ առատ ցուցմունքներով միջամտարին, ժամանակին և ցեղին վրայ, կը փորձէ տալ բանալին այդ հրաշալի և միակ բունին՝ Հանճարին։ Եւ քանի որ ի վերջոյ գլուխ-գործոցներու

առաջին առաքելութիւնը — ընդունելով որ ունենան հատ մը — գեղեցիկ բլլալ և հիացում յարուցանելն է, թերեւս նախընտրելի է ի վերջոյ խմանալ փորձել անոնց գեղեցկութիւնը և հիանալ անոնց վրայ ի մասսանքեամբս Այս՝ այս մեթոտը լաւ է:

Տակաւ ան կրնայ միօրինակ թուիլ յոգնեցուցիչ կրնայ գառնալ, երբ տկար քննադատներէ գործադրուած է: Այս վըտանգներն իրական են: Ան կրնայ միօրինակ թուիլ, որովհետեւ կը պարտադրէ քիչ մը կարծր շրջանակներ՝ քննադատական նետախուզութեան և պարզումի մեթոտ մը՝ գրեթէ միշտ նոյնը: Ան կրնայ յոգնեցուցիչ դառնալ, մանաւանդ ճկուն և վազվազուկ (prime-sauvier) մտքերուն, առաւել ևս երբ տաղանդով չէ ձեռնածուած, այսինքն փափկութեամբ և թափանցումով, գրագէտի մը միջոցաւ որ կը միացնէ ճշգրտութեան՝ մանրամասնութեան նշմարներ, համայնատեսութեանց խորութիւնը, ստեղծիչ կանոնի և ներդաշնակութեան:

Փակէնէ գործադրուած, այս մեթոտը կը պահէ իր բոլոր առաւելութիւնները, և չի տուած իր անպատահելութիւններուն ո՛չ մէկէն: Այդ պատճառաւ հաւանեցանք հոս տեղ մը ընել իրեն, — մանաւանդ որ մարդիկ ընդհանրապէս սովորութիւն չունին տեղ մը ընել անոր, երբ կ'ուսումնասիրեն քննադատին մեթոտները:

IV.

Ուսումնասիրելու աստե՛ն գեղադիրտական ա՛յն քննադատութիւնը զոր փակէն կը գործադրէ, շօշափեցինք անոր մաքին էական հակումներէն մին՝ ճաշակը, ոչրը և գրեթէ կիրքը ճշգրիտ իրականութեան: Արդարեւ, երբ մարդ կը խորանայ գրականութեան մէջ, կամ կը փորձէ խորանալ, ի՞նչ քանի կը հանդիպի՝ նախնական, որոշ, անսասան: Ո՞րն է գրական տուեալը. ո՞րն է inconcusum-ը՝

Անշուշտ, սա գրական դար մը չէ: Այդ յորջորջումը յարմար է, օգտակար, նոյն իսկ ճիշտ: Յարմար՝ իբրեւ յինսկէտ մարդկային մտածութեան ամենէն ուժգին ձգտումներէն մէկուն՝ կարգ կանոն գնել իրականութեան քառսին. յարմար՝ որովհետեւ կը փորձէ՝ ժողուել ի՛նչ որ տարտըղ-

նւած է, միաւորել՝ ի՛նչ որ բազմապատիկ է: Օգտակար է գրական եղբուրիւն ներու պարզումին, ուսուցումին իբր միջոց: Պէտք պիտի չբլլար չափազանցել այս օգտակարութիւնը, այլ մտածել նաև բոլոր այն գրագէտներուն մասին որոնք քիչ կը պատկանին իրենց շրջանին ու կը յիշեցնեն աւելի՛ անցեալ շրջանը կամ կը ծանուցանեն գալիքը: «Անշարժապետները», «մոլորածները» և «նախապարապետները» կ'ենթոյն ու յաղթանակն են գրականութեան պատմարաններուն: Այդ յորջորջումը ճիշտ է նոյն իսկ որոշ տեսակէտէ մը: Փակէն ըսաւ այդ՝ «Իւրաքանչիւր դար հայրենիք մըն է»: Դրական, բարոյական, քաղաքական, ընկերային ընդհանուր ձգտումներու ամբողջութիւն մը կայ որ կը ստեղծէ, և դարձ մը մարդոց համար, հասարակաց մթնոլորտ մը և կուտայ անոնց չնս գիտել ի՞նչ տարտամ երեւոյթ ընտանիքի: Բայց, ի վերջոյ, դարը, XVI-րդ, XVII-րդ, XVIII-րդ կամ XIX-րդ պիտակ մըն է միայն. վերացականութիւն մը:

Պէտք է զգուշանալ գայն անձնաւորելէ: Յուսահատական պիտի բլլար այդ՝ վառն զի, «օտէն՝ նայելով», այս երեւութական գեղեցիկ միութիւնը կը տարբադարձութիւն հակասական ձգտումներու: Մարդ կը կարծէ տեսնել մարմին մը, մինչդեռ կը հաղորդի առաւել կամ նուազ շինծու կոյտի մը տարաւէտ երկերու, ա՛յն գրագէտներուն որոնց իւրաքանչիւրը կը պահէ իր ինքնատարութիւնը, Դարը հաճելի ուրուական մըն է որ կը խուսափէ չարաճճի կերպով զինք գրկել ուզող թեւերէն: Իրականութիւնը հոգ չէ:

Ձայն պիտի գտնէին թերեւս կապուելով, ոչ ալլելու դարու մը ուսումնասիրութեան, այլ՝ գրական շարժումի մը, գրական դպրոցի մը: Անտարակոյտ Pléiade-ը աւելի միատարր է քան XVI-րդ դարը իր ամբողջութեանը մէջ. դասականութիւնը կ'երեւի իբր իրականութիւն մը աւելի՛ պեղտ քան XVII-րդ դարը որպէս ամբողջութիւն, և այսպէս շարունակաբար: Բայց նոյն ա՛յն քննադատութիւնները, զոր կ'ուզէին, քիչ առաջ, դարու մը իբր իրականութիւն, վերատին կուգան, թեթեւօքէն մեղմացած, երբ հարցը կը վերաբերի գրական պարզութիւն:

Դասական են անտարակոյտ Corneille,

La Fontaine, Bossuet, Molière et Mme Sévigné. Բայց ի՞նչ հոնոյակատարութիւն ունենալու է, կամ ի՞նչ նարպիկութիւն, գտնելու համար այս գրադէտներուն միջև տարտամ ու անկայուն նմանութիւններէ զատ որիչ բան: Իրականութեանց հաստատ հողը իր ոտքերին տակ անդադար գալու մասնող քննադատին, գրական զարոյց մը կը մատուցանէ միայն հող մը այնքան անհաստատ և վտանգաւոր որքան դարու մը ուսումնասիրութիւնը:

Հարկադրաբար հրաժարելու է այս վիտ և խորհապարի փառաօրութիւններէն և ուղղիչ ակնարկները այլ կողմ:

Ճիշտ այդ ըրաւ ֆրանկէն: Ուսումնասիրէից հրկիւրը և հեղինակները: Մէկ կամ միւս պարագային հաւաստաբաշտ ունէր թանձրացնալին տպաւորութիւնը: Երկը գոյութիւն ունի. հարցը զայն ճանչնալն է, անկէ յուզուիլ, զայն հասկնալ և գնահատել: Իկդ է Ֆակէլին ըրածը, տեսանք վերը: Հեղինակը ևս գոյաթիւն ունի: Քիչ մը նուազ իրական թիրեւս քան իր երկը, որովհետև ան կրնայ փոխուիլ մէկ հրկէն միւսը, — և այն ատեն ի՞նչ կ'ըլլայ միւսութիւնը — որովհետև ան կրնայ նաև հոկտաական թուիլ մեղի, և չէլ'ա՛յս բարձր, ունենալով, բոլորիս պէս քայց Բալզէի բարձր աստիճանով, իրարու դէմ պայքարող տարաձայն ձգտումներ և հարողութիւններ: Բայց հեղինակ մը իրականութիւն մըն է, դժբաղդութիւն մը՝ դադափաքանութիւն, ձգտումներու և զսեւրու ամասնուոր կերպ մը՝ գանձոք առաւ, քանի՜ հանձնաք մը որ իրեն պատկանող գրեթէ ամբողջութեամբ օգտով կը զատորոշուի զգալապէս:

Ճշգրտա իրականութեան իրախրոյն մէջ, Ֆակէն թիացուց՝ երկերու ուսումնասիրութեան: Հեղինակներունը փնտրագիտական քննադատութիւնը կը քաշէ, իր մտաւ, համընթաց հոգեբանական քննադատութեան: Ասոր համոզուելու համար քանէք *Propos Littéraires*-ը, *Propos de Théâtre*-ը, *XVIth*, *XVIIth*, *XVIIIth*, և *XIXth* գարբը, *Politiques et Moralistes du XIXe Siècle*-ը, *Flaubert*-ը, *Chenier*-ն և *Balzac*-ը, *En Lisant*՝ *Nietzsche*-ն և *Pour qu'on* *Lise Platon*-ը ինչպէս նաև հինգ հասարկաց մեծ ուսումնասիրութիւնը *J. J. Rousseau*-ի մասին, և այլն:

Կը գտնուիք ներկայութեանը ընդարձակ գրական *enquête*-ի մը, մատուցուած գրական կենդանագրերու հարուստ օրհնով մը:

Միաձայն խոստովանութեամբ այս կենդանագրերն անժխտելի արժէք ունին: *Jules Lemaitre*, որ գրտէ նեղիկն չսակարկել իր հիացումը, անոնց մասին կը խօսի սա եղբերով՝

«Ֆակէլ ուղեղէն, *Calvin*, *Buffon*, *Montesquieu*, *Joseph de Maistre*, *Proudhon*, *Auguste Comte* կ'ըլլին աւելի՛ լուսաւազածաւ, և ևելի՛ թանձրացեալ, և ևելի՛ հաստատուն, քան ի մարդկական, և ևելի՛ ուժեղ . . . կը տեսնենք իր մէջ մտածող մը որ երկիրը և ևելի խորունկ կերպով կը հասկնայ և նուազ կը ձեւազեղծէ . . . *René Doumic*, և ևելի՛ դժուարահան, դիտել կուտայ օտայն՝ Եստոնք ուսումնասիրութիւններ են որոնց մասին փարիի չէ բոլ թէ վերջնական են, ու իրական երբ հարցը կը վերաբերի գրական, ինչպէս պատմական աշխատանքութեանց, այդ բառը՝ վերջնական, նշանակութիւն չունի Գէթէ հարկ պիտի ըլլայ սպասել մամանակ մը, անոնց վրայ և ևելցնել ուղիէն անուշ: Մեծաբոլորին պիտի ըլլար այսօրընկ իսկ զանոնք վերականգնել փորձել: *Victor Giraud*-ն, իր ամբողջական արդարամտութեամբ, անոնց մասին կը խօսի հետեւեալ ձեւով՝ «Կրթական կամ իմաստասիրական մէջ մէկ հաւատոյ-հանգանակ չունենալով՝ մէջ մէկ աղանդի չպատկանելով, ոչ ալ ի՛նչ մէկ կողմի, մարդոց ամենէն անկախը և մտքերուն ամենէն ազատը, զինուած ողջմտութեամբ, զեղծով մը ամենէն ուղիղն ու անկեղծագրծը, ամենէն պարկեշտ մտքով, նաև ամենէն պահանջկտը և ամենէն իրապաշտող երբեք գոյութիւն ևնեցած ըլլայ, խըղճմանքով ուսումնասիրեց մարդիկը և վարդապետութիւնները՝ որոնք կը մատուցուէին իր քննութեան: . . . Իր *enquête*-ն անգամ մըն աւարտած, պարզեց անոնց արդիւնքը՝ արթնած և ուշիմ՝ անուշութեամբ»:

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒՆ ԶԵՐ ԹՈՂԱՆԵՆԵԱՆԱՆ

(Շարունակելի՛ 11)

